

HOOFDSTUK 1 OVIDIUS: LEVEN, WERK EN TIJDGEEST

1. OVIDIUS' LEVEN

Afkomst

In het midden van Italië, ongeveer 45 kilometer ten oosten van Rome, ligt het stadje Sulmona, dat in de oudheid Sulmo heette. Hier werd Publius Ovidius Naso op 20 maart 43 v.Chr. geboren. Meer dan 2000 jaar na zijn geboorte is de stad nog steeds trots op de grote dichter. Op het plein voor de belangrijkste school van de stad, het Liceo Classico 'Ovidio', staat het standbeeld van de dichter.

De belangrijkste bron voor het leven van Ovidius is zijn eigen poëzie. Met name gedicht 10 uit het vierde boek van de *Tristia*, een verzameling van treurzangen die hij heeft geschreven toen hij in ballingschap was, geeft veel persoonlijke informatie. Het gedicht wordt dan ook de 'autobiografie' genoemd. Hij schrijft hierin uitgebreid over zijn afkomst, zijn ouders en broer, zijn kinderjaren, zijn opleiding, huwelijken en gezin, zijn dichterschap en ten slotte ook over zijn verbanning.



1.1. Ovidius. Fresco van Luca Signorelli in de Kathedraal van Orvieto, 15de eeuw.

Niet alles in dit gedicht zal geheel naar waarheid zijn. Zo weten we dat Ovidius kan overdrijven. Hij maakt opmerkingen om bepaalde gebeurtenissen kleur te geven of sterk te benadrukken.

Zijn vader behoorde tot de *equites*. *Equites* waren bemiddelde of rijke, niet-adellijke Romeinen die in rang onder de hoogste bevolkingsgroep, de *nobiles* (senatoren) stonden. Aanvankelijk zou Ovidius, net als zijn één jaar oudere broer, de politiek ingaan. Zij werden beiden door hun vader naar de beste scholen in Rome gestuurd voor een opleiding in de retorica. Goed spreken was immers de basis voor een politieke carrière.

Opleiding

Ovidius blonk uit in de *suasoria*. In dit onderdeel van de retorica moest de student een redevoering houden met een advies aan een historische of mythologische figuur, in wiens situatie hij zich moest verplaatsen. Argumenteren lag Ovidius veel minder. Hij voelde zich niet aangetrokken tot 'de krachtige wapens van het woordrijke forum', zoals hij dat zelf in *Tristia* 4.10, 18 verwoordde. Terwijl zijn broer veel meer geschikt leek te zijn voor een carrière als redenaar, was de jonge Ovidius in zijn hart veel meer een dichter. Dit tot ergernis van zijn vader. Die zou gezegd hebben: 'Waarom laat jij je in met een liefhebberij die niets oplevert? Zelfs Homerus heeft geen rijkdom nagelaten' (*Tristia* 4.10, 21-22). Ovidius verontschuldigde zich door te zeggen dat 'wat ik probeerde te zeggen, was een vers' (*et quod temptabam dicere, versus erat*, *Tristia* 4.10, 26). Zoals in die tijd gebruikelijk was, maakte hij, om zijn studie retorica te voltooien, nog een reis naar Athene. In de periode die hij daar verbleef, stierf zijn broer. Eenmaal teruggekeerd in Rome, besloot hij zijn politieke carrière te laten voor wat het was en wijdde hij zich geheel aan de dichtkunst. Hij schrijft: 'Die last (lid worden van

de senaat) was te groot voor mijn krachten. Mijn lichaam was niet opgewassen tegen dat werk en mijn instelling was er niet geschikt voor. Ik vluchtte weg voor de onrust brengende eerzucht, en de Muzen raadden mij aan om de veilige rust te zoeken, die altijd al door mij bemind werd.’ (Tristia 4.10, 36-40)

Keuze voor het dichterschap

Al op achttienjarige leeftijd hield hij openbare voorlezingen uit eigen werk, onder meer over zijn geliefde Corinna. Deze voorlezingen waren erg populair. Hij werd in Rome een gevierd dichter en hij nam regelmatig deel aan het openbare leven. Hij had contact met de grootste dichters uit die tijd, zoals Propertius en Tibullus. Hij voelde zich vooral met deze twee dichters verbonden, omdat zij zich ook met liefdespoëzie bezighielden. Zij behandelden de verschillende facetten van de liefdesrelatie. Ook het debuut van Ovidius, de *Amores*, gaat over de liefde.

Privéleven en verbanning

Ovidius trouwde op jonge leeftijd. Het huwelijk werd echter al na korte tijd ontbonden. Ook zijn tweede huwelijk hield geen stand. Bij zijn derde vrouw, met wie hij rond zijn veertigste jaar trouwde, leek hij het geluk gevonden te hebben. Met haar en hun dochter, die hem nog twee kleinkinderen schonk, leidde hij een rustig leven als succesvol dichter. Op het toppunt echter van zijn roem, in 8 n.Chr., werd hij plotseling door keizer Augustus verbannen naar Tomi, een afgelegen plaats aan de Zwarte Zee (de huidige Roemeense havenstad Constanța). Zijn vrouw en dochter hoefden Rome niet te verlaten en Ovidius' bezittingen bleven in het bezit van de familie. Het Romeinse burgerschap mocht hij behouden, maar toch was hij diep getroffen. De exacte redenen voor de verbanning is onduidelijk. Ovidius zelf is er vaag over. Hij noemt als redenen *carmen et error*, ‘gedicht en vergissing’ (Tristia 2, 207). Met het *carmen* bedoelt hij zeer waarschijnlijk zijn *Ars*



1.2. Standbeeld van Ovidius in Constanța, het vroegere Tomi, het ballingsoord van de dichter in Roemenië. Het beeld uit 1887 is van de hand van Ettore Ferrari.

Amatoria, een gedicht over verleiding en overspel met aanbevelingen voor beide seksen om elkaar te versieren. Het frivole en amorele karakter van dit geschrift wekte zozeer de woede van keizer Augustus op – deze had juist allerlei wetten voor een strengere moraal ingevoerd – dat het werk uit de openbare bibliotheken werd verwijderd. Wat de *error* (vergissing) precies is geweest, valt niet meer te achterhalen, omdat de dichter dit niet

uitlegt. Er zijn in de *Tristia* een paar toespelingen dat Ovidius iets heeft gezien dat niet voor zijn ogen bestemd was, maar hij zegt dat hij zijn lezers hierover niet verder mag informeren. Dit heeft geleid tot uiteenlopende speculaties. Heeft Ovidius soms Augustus betrappt in een compromitterende situatie? Of bedoelde hij met de *error* dat hij zelf verwickeld was in een affaire met Julia, de losbandige kleindochter van Augustus? Ook zij werd, net als de dichter, in 8 n.Chr. verbannen. Hoe het ook zij, Ovidius vertrok naar Tomi om niet meer naar Rome terug te keren. Uit verbittering over zijn verbanning verbrandde hij, zoals hij zelf beweert, het manuscript van de *Metamorphoses*. Het werk bleef echter bewaard door de vele kopieën die er al in omloop waren. Gedreven door heimwee naar zijn leven in Rome en zijn vrouw, die daar was achtergebleven, schreef hij vanuit Tomi gedichten vol zelfbeklag. Vaak doet hij in deze gedichten op vleierende, soms kruiperige toon een verzoek aan Augustus en later aan diens opvolger Tiberius om terug te mogen keren naar Rome. Maar al deze smeekbedes waren tevergeefs. Ovidius stierf waarschijnlijk in Tomi in het jaar 17 of 18 n.Chr.

Het is vreemd dat geen enkele andere Romeinse schrijver iets over de verbanning van Ovidius, die in zijn tijd zeer beroemd was, heeft geschreven. Dit is een van de redenen waarom er wel wordt getwijfeld aan de echtheid van deze verbanning. Sommige

2. OVIDIUS' WERKEN

In de eerste periode van zijn dichtersloopbaan, tussen zijn 18de en 43de levensjaar, schreef Ovidius over de liefde. Hij deed dit steeds vanuit een ander gezichtspunt. De drie belangrijkste werken uit die periode zijn:

1. De *Amores*, een verzameling elegische liefdesgedichten in drie boeken, waarin Ovidius onder anderen zijn geliefde Corinna bezingt. Waarschijnlijk is deze Corinna een fictieve dame.
2. De *Ars Amatoria*, ook *Ars Amandi* (De Kunst van het Beminnen) genoemd. In de eerste twee delen van dit 'leerdicht van het minnen' geeft Ovidius voorschriften en aanbevelingen aan jongemannen, die bij een meisje in de gunst willen



1.3. Ovidius wordt verbannen en vertrekt naar Tomi. Een prent uit de editie van het werk van Ovidius van J. Barbou uit 1762.

geleerden menen dan ook dat het een literaire fictie is. Ovidius zou zijn verbanning hebben verzonnen om zo een nieuw literair genre, de poëzie van een banneling, te kunnen introduceren.

komen. In het derde deel leert Ovidius de andere sekse hoe een jongen verleid kan worden (zie hfdst. 8, par. 2 voor een passage uit dit gedicht). De meisjes zouden, zo gaat het verhaal, Ovidius zelf uitdrukkelijk om dit deel verzocht hebben. In de *Remedia Amoris* (Remedie tegen de Liefde), algemeen beschouwd als afsluiting van de *Ars Amandi*, worden (genees)midde-len tegen de liefde besproken.

3. De *Heroides* of de *Heroidum Epistulae*, een verzameling van 21 Heldinnenbrieven van vrouwen uit de mythologische tijd (met uitzondering van Sappho), gericht aan hun afwezige echtgenoot of minnaar. In drie gevallen is er sprake

van een briefwisseling: een brief van de man aan de vrouw wordt gevolgd door het antwoord van de vrouw aan de man. Beroemde brieven zijn die van Penelope aan Odysseus, waarin zij schrijft hoezeer zij naar hem verlangt, of van Dido aan Aeneas, geschreven op het moment dat hij Carthago verlaat. Ook bekend zijn de brieven van Ariadne aan Theseus, en van Paris aan Helena en van Helena aan Paris. Ovidius laat hier zien hoe goed hij zich kan inleven in de gevoelens en gedachten van anderen. De 12de brief van de *Heroides* wordt geschreven door Medea. Deze door liefde en wraak gedreven figuur was voor Ovidius een grote inspiratiebron. Ze komt niet alleen voor in de *Heroides*, maar ook in de *Metamorphoses* wordt haar verhaal verteld. Ovidius schreef eveneens een tragedie, de *Medea*. Ook hiermee had hij groot succes, maar helaas is de tragedie verloren gegaan.

Op middelbare leeftijd publiceerde Ovidius:

4. De *Metamorphoses*, zijn belangrijkste werk. Het is een omvangrijk epos dat bestaat uit een aansluitende reeks van gedaanteverwisselingen van goden en mensen. Zoals je hebt gelezen, verbrandde Ovidius het manuscript van het werk, toen hij van zijn verbanning naar Tomi hoorde. Gelukkig waren er al vele kopieën in omloop, waardoor het werk bewaard is gebleven (zie verder hfdst. 2).
5. De *Fasti*, een kalender in dichtvorm van het Romeinse jaar met beschrijvingen van de feesten en bijbehorende gebruiken en legenden. *Fasti* is de naam voor de lijst waarop alle dagen van het jaar vermeld staan. Waarschijnlijk heeft hij het werk nooit voltooid. Er zijn zes boeken overgeleverd waarin de maanden januari tot en met juni worden behandeld. Het is postuum uitgegeven.

Tijdens zijn verblijf in Tomi schreef Ovidius de volgende werken:

6. De *Tristia*, een verzameling van vijftig treurzangen, verdeeld over vijf boeken. Hierin schrijft hij vol zelfbeklag over het afscheid van

Rome en zijn vrouw en over de toestand in zijn ballingsoord: een naargeestig oord met onbeschafte inwoners. Het tweede boek bestaat uit één lang gedicht waarin Ovidius keizer Augustus smeekt hem toestemming te verlenen terug te keren naar Rome, een verzoek dat niet zal worden ingewilligd. In het tiende gedicht van boek vier spreekt hij over zijn leven en dichtkunst, de zogenoemde 'autobiografie'.

7. De *Epistulae ex Ponto*, poëtische brieven uit het gebied van de Zwarte Zee aan zijn vrienden in Rome. Hij klaagt ook hierin over de ellendige omstandigheden in het barre Tomi en spreekt over zijn heimwee naar zijn familie en het leven in Rome. Hij vraagt zijn vrienden bij Augustus te pleiten voor de beëindiging van zijn ballingschap.



1.4. Uitgave van de *Heroides* uit 1657. De gravure van het titelblad is van Crispijn van de Passe de Jonge.



1.5. Uitgave van de Tristia en de Epistulae ex Ponto van Ovidius uit 1467-1468.



1.6. Meer dan levensgroot beeld van keizer Augustus als imperator (de zogenoemde Augustus van Prima Porta). Begin van de 1ste eeuw n.Chr.

3. POLITIEK, CULTUREEL EN RELIGIEUS KLIMAAT

Rivaliteit tussen Antonius en Octavianus

Na een lange tijd van burgeroorlogen verleende de senaat Octavianus in 27 v.Chr. de eretitel Augustus, 'Verhevene'. Vier jaar daarvoor, in 31 v.Chr. had hij zijn grootste tegenstander Antonius in een zeeslag bij Actium verpletterend verslagen. Deze Antonius had als lid van het Tweede Driemanschap, dat na de moord op Julius Caesar (44 v.Chr.) was opgericht, de macht in de oostelijke provincies en Egypte gekregen. Octavianus kreeg de leiding over de westelijke provincies en Italië.

De rol van Lepidus, de derde man van dit Triumviraat, was snel uitgespeeld: zijn troepen liepen over naar Octavianus.

De rivaliteit tussen Octavianus en Antonius werd in de jaren dertig v.Chr. steeds groter. Antonius was in Egypte gaan samenleven met de Egyptische vorstin Cleopatra en gedroeg zich als een oosters despoot. Octavianus spande zich in om Antonius bij de Romeinen in een kwaad daglicht te stellen: hij zou aan de leiband van de Egyptische koningin lopen en de traditionele Romeinse waarden verloochenen. Een gewapend treffen was onvermij-

delijk. Na hun nederlaag bij de zeeslag bij Actium pleegden Antonius en Cleopatra op dramatische wijze zelfmoord. Octavianus kreeg de macht in het hele Romeinse Rijk.

De Pax Augusta

De nieuwe machthebber stond voor een moeilijke opgave. Velen vóór hem hadden geprobeerd de macht in eigen hand te houden, maar waren daarin uiteindelijk niet geslaagd. Nog maar kort geleden, in 44 v.Chr., was zijn oudoom en adoptiefvader Julius Caesar vermoord. Octavianus begreep dat hij voorzichtig te werk moest gaan om

de Romeinse samenleving aan een nieuwe staatsvorm te laten wennen.

De aanhangers van de republiek wist hij te paaien doordat hij de senaat en de oude ambten van de republiek, zoals consul, quaestor en praetor, liet bestaan en nieuw leven inblies. Ook de titel die hij voor zichzelf reserveerde, die van *princeps* – de Romeinse keizertijd wordt ook wel het *principaat* genoemd – kwam voort uit de republikeinse traditie. Met een *princeps* in de senaat werd die senator aangeduid die de meest vooraanstaande positie in dit republikeinse orgaan innam. Daarnaast propageerde hij de zegeningen van zijn bewind. Driemaal tijdens zijn regering, zo meldt hij trots in de *Res Gestae* – een opsomming van zijn daden –

1.7. Keizer Augustus offert aan de Vrede die hem een olijfstak aanbiedt. Als teken van Vrede gaat hij de tempel van Janus sluiten. Links is de geketende oorlogsgod afgebeeld. Schilderij van Carlo Maratta uit 1660.





1.8. De Ara Pacis, gelegen op de Campus Martius bij de Tiber.

werden de deuren van de tempel van Janus gesloten. Dit betekende dat er in het hele Rijk zowel te land als ter zee vrede heerste, een vrede die zelfs de naam van de keizer ging dragen: de *Pax Augusta*. Ook lanceerde de keizer een programma van moreel herstel. De oude normen en waarden waardoor Rome groot was geworden, dienden opnieuw nagestreefd te worden. Zo kwamen er wetten waarin bepaald werd dat mensen die ongehuwd bleven een flinke boete moesten betalen. Ook degene die op overspel betrapt werd moest in de buidel tasten. Het traditionele gezin, kortom, moest weer de hoeksteen van de samenleving worden.

Augustus en de religie

In dit kader nam Augustus ook allerlei maatregelen om de godsdienst een sterke, nieuwe impuls te geven. Hij probeerde oude cultussen en feesten nieuw leven in te blazen. Hij stelde zich ten doel om de toenemende sceptische houding jegens de godsdienst een halt toe te roepen en de organisatie van religieuze feesten en openbare handelingen te verbeteren. Hij herstelde oude priestercolleges weer in ere en maakte zichzelf tot hoofd

van de staatsgodsdienst (*pontifex maximus*). Bij de Romeinen waren godsdienst en staat sterk met elkaar verweven. Ze kenden niet, zoals wij, de kerk als een apart instituut. Evenmin hadden ze priesters en dominees, die pas na een jarenlange opleiding hun functie mogen bekleden. De Romeinen die tot een priestercollege behoorden kwamen uit aanzienlijke families en waren vaak gewone politici, die daarnaast ook andere functies hadden. Verder herstelde Augustus allerlei tempels die in verval waren geraakt. Bovendien gaf hij opdracht tot de bouw van nieuwe tempels, zoals de tempel van Mars Ultor ('Wreker') op het Forum dat hij voor zichzelf liet aanleggen. Op de Palatijn verrees de prachtige tempel voor Apollo. Overal in de stad Rome werden kapelletjes opgericht voor de Genius van Augustus en de Lares, goden die kruispunten bewaakten en de huizen beschermde. Hij stimuleerde de verering van de godin Roma en liet het altaar voor de Vrede, de Ara Pacis, oprichten, dat grote symbolische waarde had. Ondanks al deze inspanningen van Augustus om de godsdienst te stimuleren, blijft het de vraag of de Romeinen in de eerste eeuw na Chr. ook werkelijk in de traditionele goden en mythen geloofden. Er zullen zeker verschillen hebben bestaan